

Kot človek je bil Nahtigal kljub svojemu velikemu znanju in položaju, ki si ga je s tem znanjem pridobil v naših najvišjih znanstvenih ustanovah, skromen in z vsakomer prijazen. Zavedal se je vrednosti svojega dela, bil nanj po pravici ponosen, bil pa je tudi pravičen do dela drugih. Z znanstvenimi deli si je ustvaril ime velikega znanstvenika, s svojimi dobrimi človeškimi lastnostmi pa si je zagotovil, da nam bo spomin nanj zmeraj lep.

Emil Štampar

IVO ANDRIČ SVETOVNI KLASIK

Prodor pisatelja malega naroda v svetovno književnost je izredno težak. Lahko je njegovo književno delo visoko kvalitetno, toda ker je pisano v malo znanem jeziku, ima zelo malo možnosti, da bi opozorilo nase. In če so se veliki pisatelji malih narodov pojavili na odru svetovne književnosti, je to bilo navadno zato, ker so našli pot s pomočjo velikega svetovnega jezika. Svet se je seznanil z Ibsenom, ker je deloval v Nemčiji in ker so njegova dela izšla v nemščini. Prešernovi prevodi v nekatere azijske jezike so nastali s posredovanjem angleškega prevoda. Ruski prevodi Šenoinega *Kmečkoga punta* in Vojnovičevega *Ekvinokcija* so izzvali vrsto prevodov v vzhodnih deželah. Številni prevodi Andričevih del v ruščino, angleščino, francoščino, nemščino, italijanščino ter zlasti v švedščino in razen tega v vrsto ostalih evropskih, azijskih in afriških jezikov so mnogo pripomogli, da je kulturni sloj svetovne javnosti zapazil visoke kvalitete Andričeve umetnosti in da je končno dobil visoko svetovno priznanje, prvi med pisatelji jugoslovanskih narodov.

Pričujoči sestavek zaradi omejenega obsega ne bo mogel zajeti vseh elementov Andričevega ustvarjanja. Njegov namen je, opozoriti le na nekatere bistvene komponente Andričeve umetnosti, ki so mu največ pripomogle do slovesa velikega pisatelja. Zaradi tega ni potrebno, da bi se podrobno ustavljali pri biografskih in bibliografskih podatkih, čeprav nekaterih pomembnih točk na krivulji te poti ni mogoče prezreti.

Znano je, da je leta 1892 po naključju rojen v Travniku, da je otroška leta preživel v Višegradu in da je odtod ponesel trajne in nepozabne vtise, ki so služili kot vir številnih motivov za roman *Na Drini most* in za mnoge novele. V sarajevskih gimnazijskih in zagrebških študentskih letih je vplivalo nanj gibanje nacionalne mladine, ki je hotelo zrušiti Avstro-Ogrsko in ustvariti novo državo južnih Slovanov. Čeprav na videz neznatno, je vendar važno delo tega pisatelja za disertacijo o preteklem kulturnem življenju v Bosni, in sicer na filozofski fakulteti v Gradcu, ker mu je bil to vir za vrsto bosenskih likov, zlasti frančiškanov, v novelah in romanih. Avstro-ogrski zapori v času prve svetovne vojne so ga postavili v situacije obupa, strahu in v bližino smrti, tako da je lahko z razumevanjem opisoval tuje trpljenje in psihologijo zapornikov v *Zakletem dvorišču*.

Nadaljnja pot ga je vodila preko neprijetnih kompromisov v diplomacijo, ki mu je dala možnosti, da svoje izkušnje prenese v roman *Travniška kronika*. Prelom s preteklostjo, sodelovanje s socialističnimi silami po 1945 in zlasti

književni nastop z nekaterimi romani je dal najmočnejši poudarek njegovemu književnemu uveljavljanju in končno svetovni slavi.

Andrić je med vsemi jugoslovanskimi pisatelji imel največ pogojev za tako priznanje pri švedskem forumu. S tem v zvezi tematika njegovih del ni odigrala neke postranske vloge. Nasprotno! Njegova snov je v glavnem Bosna od 16. stoletja do danes. Dežela različnih narodnosti: Srbov, Hrvatov, muslimanov, Židov, Ciganov, turških, nemških in francoskih prišlekov. Dežela različnih ver: pravoslavne, katoliške, muslimanske in židovske. Dežela različnih družbenih slojev od turških in bosenskih fevdalcev: ag, begov, paš, vezirjev preko trgovcev, obrtnikov, uradnikov, oficirjev, frančiškanov, hodž do svobodnih kmetov in brezpravne raje. Dežela nasprotij in zato dežela mržnje, kakor jo je Andrić imenoval v noveli *Pismo iz 1920. leta*.

Torej dežela eksotike, del pestrega Vzhoda za evropskega brahca in zato posebno mikavna! Mikavnejša zaradi tematike kot ciklus zelo kvalitetnih Glembajevih, ker Evropa ima Galsworthyjeve Forsyte in Mannove Buddenbrookove, Balzacove in Zolajeve romane s podobnimi variantami likov in mentalitet.

Bosna je tudi dežela — smrti. Ne samo navadne smrti, ki gospodari stoletja po vsem kopnem, temveč pretežno dežela prerane, iznenadne, čudne smrti. Andrićeva dela pa često prikazujejo prizorišča takih smrti, zbirališča strahu in tesnobe ter vzdruže duševne zamegljenosti. Mar nimamo v romanu *Zakleto dvo-rišče* in v črticah *Ex ponto* čakalnic številnih smrti!? Koliko smrti je posešil strup v *Travniški kroniki* ali v *Pripovedki o vezirjevem slonu*? Mar ni Drina končala bolečine lepotic Fate in Rifke? Kakšna je usoda Anike, Mare Milosnice ali nasilnika Mustafe Madžara, ki je ubil mnogo ljudi v borbah, sam pa je navivno izgubil življenje, ko ga je Cigan udaril po glavi izza vogla? Orientalška smrt je zares muhasta in nikomur ne jamči normalnega življenja. Vrhunec perverzne metode smrti predstavlja nabijanje kmeta Radisava na kol v romanu *Na Drini most*:

»Radisav obori glavu još niže, a Cigani mu priđuše i stadoše s njega da svlače gunj i košulju. Na grudima se ukazaše rane od veriga, potprištene i pocrvenele.« ...

»Za to vreme Merdžan je položio kolac na dva kratka obla drveta, tako da mu je vrh došao seljaku među noge. Zatim izvadi iza pojasa kratak, širok nož, kleknu pored ispruženog osuđenika i nagnu se nad njim da mu raseče sukno od čakšira među nogama i da proširi otvor kroz koji će kolac ući u telo.« ...

»Čim je to svršio, Ciganin skoči, dohvati drveni malj sa zemlje i stade njime da udara donji, tupi deo koca, laganim i odmerenim udarcima.« ...

»Posle svakog drugog udarca odlazio je Ciganin do ispruženog tela, nadnosio se nad njega, ispitivao da li kolac ide dobrim pravcem, i kad bi se uverio, da nije povredio nijedan od najvažnijih živih delova iznutrice, vraćao se i nastavljao svoj posao.« ...

»U jednom trenutku kucanje prestade. Merdžan je video kako se pri vrhu desne plečke mišići zatežu i koža odiže. On priđe brzo i proseče to ispupčeno mesto unakrst. Bleda krv poteče, najpre oskudno pa sve jače. Još dva-tri udarca, laka i oprezna, i na prosečenom mestu stade da izbija gvoždem pokovani šiljak koca. Udario je još nekoliko puta, dok vrh nije došao do u visinu desnog uha. Čovek je bio nabijen na kolac kao jagnje na ražanj, samo što mu vrh nije izlazio kroz usta nego na leđa i što nije jače ozledio ni utrobu ni srce ni pluća.«

Tema smrti danes dominira zlasti v zahodnih književnostih in je močna tudi v sodobnih jugoslovanskih kot odraz težke situacije v napetostih sveta in najstrašnejšega protičloveškega orožja. Tako je Andrić zaradi bosenske ekso-

tike in zaradi tem smrti, strahu in tesnobe posebno blizu zahodnemu človeku, njemu razumljiv in mikaven.

S temi problemi je načeto pravzaprav tudi vprašanje aktualnosti njegovih del, za katera jemlje snov večinoma iz zgodovine, predvsem iz 19. stoletja. Vendar Andrić ne insistira mnogo na zgodovinskem momentu. To mu je samo izhodiščna točka, blede kroki, na katerem hoče sam oživiti človeka, okolje in družbo.

Pri sprejemanju nagrade v Stockholmu je to sam potrdil:

»Nije uopšte toliko važno da li jedan pripovedač opisuje sadašnjost ili prošlost, ili se smelo zaleće u budućnost. Ono što je pri tom glavno, to je duh kojim je nadahnuta njegova priča, ona osnovna porukâ koju ljudima kazuje njegovo delo.

Jer, pripovedač i njegovo delo ne služe ničem ako na jedan ili drugi način ne služe čoveku i čovečnosti. To je ono bitno.«

Andrić res ustvarja toplo zvezo z današnjim človekom z globoko humanizacijo snovi. S tako emocionalno prežetostjo zgodovinskih likov in motivov približa dogajanje sodobnemu človeku in ga angažira k razmišljanju. V njegovih delih se čuti ljubezen do ljudi in do Bosne. Pisatelj celo brani njeno zaostalost v *Travniški kroniki*, ker ni sama kriva tega, temveč turška oblast. Boli ga zaostalost dežele, kjer ni sodobnih iznajdb ali zdravil ter človek tako lahko izgubi življenje, kot v noveli *Kača*.

Iz njegovih del se odraža obsodba nasilja brez kakšnih ideoloških receptov. Boli ga krivica, ki vendar v svetu često zmaguje, kot v *Pripovedki o kmetu Simanu* ali *V musafirhani*. Kritizira negativne strani človeka, kot skopost in izmaličenje karakterja v *Gospodični*. Pokaže, kako nastanejo tragične posledice zaradi patriarhalnih predsodkov, kot je smrt Fate in Rifke, ker jim starši izbirajo ženina.

Andrić poizkuša take probleme čimbolj posplošiti v človeško-etična nasprotja, pri čemer zmago zla navadno spremlja tragičen občutek užaljene humanosti. S tem spodbuja v bralca protest proti zlu. Čuti tragiko človeka sploh, ker se ne more izogniti muhavosti usode in samovoljni izbiri smrti. V romanu *Na Drini most* je nekajkrat poudarjen občutek: človek propada in odhaja, most pa skozi stoletja ostane. Andrićeva umetnost je polna take tragike človeka in človeštva. Njegova simpatija je povezana s človekom, ki trpi in se upira nasilju. Ta prikrita, vendar močna aktivnost mu odpira srca ne samo našega, temveč tudi svetovnega bralca.

Po metodi, ki z njo preoblikuje snov iz življenja v umetnino, je Andrić v glavnem realist. Toda ne realist 19. stoletja, temveč pisatelj, ki je svoj način pisanja obogatil z novimi prijemi. V svoji sliki sveta zna najti mero med zunanjim dogajanjem in vlogo posameznih likov z njihovim notranjim življenjem. Pri tem vsekakor prodre globoko v notranjost lika, vendar ne zaide v utrudljivo psihologiziranje. Bolj trdnega se čuti v krajši prozi, v noveli ali v krajšem romanu. Ne posveča pozornosti kakšni zapleteni fabuli, niti ne računa na efekte s te strani. Vendar vodi fabula dejanje naprej in z njo povezuje vlogo likov, ki so v njegovem ustvarjalnem planu najizrazitejše točke. Kot realist prikazuje v večini romanov in novel najprej okolje, in to običajno v karakterističnih oblikah. Nato razvija posamezni dogodek in usodo izbranih tipov. Najbolj je ta postopek viden v *Travniški kroniki*, v *Zakletem dvorišču* ali v noveli *Ljube-*

zen v *kasabi*. S tako zaveso ozadja dobi posamezen dogodek bolj izrazito fiziološko.

Z razvojem dejanja in s postopki posameznih likov upravlja prefinjena, skoro dovršena psihologija. Skrbi za prepričljivost in prirodnost vsega dogajanja. Šele v nekaterih novejših delih se čuti umetna konstrukcija in narejenost, kot v noveli *Zeko*, v *Gospodični* in v zbirki novel *Osebe*. Sicer zna pisatelj tako sugerirati svojo vizijo sveta, da jo bralec spontano sprejme vase, da doživlja njegov svet brez odpora in ovir, zaradi globoke humanizacije pri reševanju etičnih problemov pa pušča Andrić bralca v razmišljanju še dalj časa po prebranem delu.

V novelah med obema vojnama *Anikini časi* in *Mara Milosnica* vnaša pisatelj v svojo metodo nekatera odkritja psihoanalize, zlasti v razkrivanju kompliciranih duševnih stanj in oseb. Ti prefinjeni, vendar naravni postopki so vidni tudi v nekaterih likih v *Zakletem dvorišču* (Camil, Haim). Tako je pisatelj obogatil svojo metodo. Pri tem ne pretirava, ne gre v ekstreme, da bi s kontrastom opozoril na novost, temveč s prirodno ležernostjo dosega močne efekte. Andrić sploh ne išče poceni uspehov. Ne posluhuje se niti pripovedovanja v prvi osebi, da bi močneje pritegnil bralca. Je objektivni, nevsiljivi pripovednik, ki prav z diskretnostjo prikazovanja in toplo emocijo osvaja in prepričuje bralca, da spontano sprejema pisateljev humanizem.

Iz tega se že lahko povzame zaključek, da je Andrić odličen portretist, in ta sodba se nam bo v nadaljnjem le še potrdila. Pisatelj se očitno zaveda te svoje ustvarjalne kvalitete. Zato izbira tako snov in tako lokalizacijo, kjer lahko te svoje dispozicije razvije v čim večji meri. Rad postavlja dejanje v prostore, kjer se zbira mnogo ljudi ter je težišče ne toliko na dejanju, kolikor na oblikovanju posameznih likov. V romanu *Zakleto dvorišče* je v ta namen odlično izbran zapor, ali v romanu *Na Drini most* Lotikina restavracija ali han v noveli o Đerzelezu ali v *Travniški kroniki* Travnik z diplomati in vezirji, ki se često menjavajo, Andrić pa lahko hitro preide z lika na novi lik. Te gradi res vzorno. Za način, kako oblikuje lik, so zanimiva nekatera opazovanja v zvezi z Vukovo prozo:

»Medu osobinama koje traži tehnika dobrog pisca realiste, tri su, po našem shvatanju, bitne. To su: pažnja, izbor i smisao za karakterističnu pojedinost.« Andrić je opozoril, da mora pisatelj skoncentrirati trajno pozornost na predmet, ki ga opisuje. Pri tem »samo pravi pisac ume da izabere iz vrtloga pojava onu koja može da posluži kao stalan obrazac za kolebljivi i prolazni niz sličnih fenomena i koja, puštena kroz piščevu prizmu, dobije dovoljno reljefnosti, dovoljno snage i ubedljivosti da od velikog kruga čitalaca bude prihvaćena i priznata kao takva, tj. kao stvarna i kao tipična.« »Na liku ili prizoru koji je jednom izabrao pisac mora da između množine detalja otkrije onaj koji ima presudnu važnost za vernost slike uopšte, onaj na kome će počivati verodostojnost celokupnog kazivanja.«

Te pripombe o Vukovem načinu pisanja lahko večinoma porabimo za razumevanje Andrićeve tehnike. Je mojster, ki zna sugestivno oblikovati mnogo raznovrstnih portretov z zunanji in notranji karakteristikami. Andrić se res odloči za eno etično os osebnosti in jo dalje razvija v vrsti situacij in nasprotij do končnega razvozlavanja zapleta.

Riše like na različne načine. Včasih opisuje osebo direktno kot pisatelj. Takšen portret je navadno statičen. Vendar je Andrićeva moč slikanja velika

in je portret tudi plastičen. Lep primer za takšen portret je lik konzula von Paulića v *Travniški kroniki*, pri čemer kontrastira lepo zunanost z zadržano, prehladno notranjostjo:

»Paulić je bio iz bogate zagrebačke ponemčene porodice. Majka mu je bila Nemica iz Stajerske, iz velike kuće fon Nidermajera (Niedermayer). Bio je čovjek od trideset i pet godina, neobične muške lepote. Stasit, fine kože, sa malim, smeđim brkovima koji su mu senčili usta, sa velikim zagasitim očima u kojima je iz duboke senke sjala tamnomodra zenica, sa gustom, prirodno grguravom kosom, vojnički potsećenom i pričešljanom. Iz celog čoveka izbijalo je nešto monaški čisto, hladno i stišano, ali bez onih tragova unutarnjih borba i skrupula, koji tako često daju mučan pečat izgledu i držanju mnogih kaludera. Ceo taj neobično lepi čovek kretao se i živeo kao u kakvom studenom oklopu iza koga se gubio svaki znak ličnog života ili ljudskih slabosti i potreba. Takav je bio i njegov razgovor, stvaran, ljubazan i potpuno bezličan, takav i njegov duboki glas i osmejak koji je sa belih i pravilnih zuba obasjavao, s vremena na vreme, kao prohladna mesečina, njegovo nepomično lice.«

Medtem pisatelj dalje variira osvetlitev tega lika. Postavlja ga v razgovor s von Mittererjem in pozneje z njegovo ženo Ano Marijo, ki ga vsak iz svojega aspekta dalje oblikujeta: Mitterer še razvija njegove diplomatske lastnosti, žena pa ga z ljubezenskih vidikov imenuje ledenik. Za razliko od francoskega konzula je Paulića sprejela travniška ulica s pozornostjo; nekateri ga imajo za preveč hladnega, njegov nasprotnik francoski konzul pa za poštenega. Pisatelj je torej serviral več različnih aspektov bralcu, ki si mora sam ustvariti svojo resnično sliko tega zanimivega lika.

Razen tega pisatelj kombinira statičen portret z avtočarakteristiko v pismu, pravzaprav z notranjim monologom: Ledenik je »bio poručnik kod dragonera pa zbog mnogih avantura i nekih novčanih nezgoda morao da napusti službu. Koristeći se dobrim vezama i svojim znanjem jezika, sklonio se u Bosnu, gdje je postavljen za 'šumarskog kapetana' u Kasabi«.

In nato se v pismu razkriva v njem cinik: »Ja živim među divljacima, prljavim i neukim. Ovi ljudi ne samo što nisu civilizovani nego se, po mom tvrdom uvjerenju, neće nikad moći civilizovati, jer ono malo duha i razuma što imaju upotrebljavaju upravo zato, da se otimaju svakom pokušaju civilizacije.«

In ta lastnost se še očitneje pokaže, ko govori o Rifki: »Među ovdašnjim nemogućim i gotovo nevidljivim ženama, ova mlada Španjolka mi je jedina nada i utjeha. Učila je školu. Zaljubljena je, izgleda, u mene, ali to ovdje nije nikako dovoljno da se do žene dođe. Nikad je ne puštaju samu. Vidimo se na ulici. Izmijenimo nekoliko riječi (od same zabune ona jedva i govori) i već nas svi gledaju kao čudovišta. Kad prođem ispred njene kuće, čujem kako joj majka ljutito zatvara kapke na prozorima. Dopisujemo se i to je zasad sve. Da možeš da čitaš ta pisma! Destilovana nevinost.«

Razumljivo je, da na tak način razbija monotonijo slikanja v isti liniji in s tem doseže raznolikost in večjo zanimivost prikazovanja. Zaradi tega rad slika dva portreta v kontrastu. Lika Demo in Bajazit v *Zakletem dvorišču* postaneta na tak način živahnjša. V tem romanu ustvarja najprej lik fra Petra, ki razen pisatelja postane pripovednik dogodkov, tako da so tipi karakterizirani iz njegovih oči. Pisatelj jih tudi postavlja v medsebojne odnose, dialoge, tako da dobimo vrsto različnih aspektov v osvetlitvi iste osebe.

Svojim likom se približuje brez predsodkov. Koliko je samo različnih tipov frančiškanov od izredno dobrega fra Luke, »likara« iz *Travniške kronike*, do

razuzdanih duhovnikov v *Probi*, kjer jim vino razkriva znatne človeške slabosti! Pri tem je potrebno še posebej poudariti, da je Andrić — v nasprotju s stoletno jugoslovansko epiko, ki je Turke prikazovala samo s črno barvo — ustvaril enega najbolj poduhovljenih tipov, mladega Turka Čamila s tragično usodo. Tako ljudje oživijo.

Včasih riše lik v gibanju in s to dinamiko dosega živahnost. Takšen je zlasti portret Rifke v noveli *Ljubezen v kasabi*:

»Rifka je kći starog Pape, jevrejina, koji je pre pedeset godina došao iz Sarajeva kao siromah staklar a danas je gazda i trgovac. Nema joj punih šesnaest godina a već odavno ne može da prođe kroz čaršiju. Ma kako udešavala hod, sve na njoj trepti, igra i drhti: haljina, grudi, kosa. A mladi dučandžije koji moraju uvijek da imaju po jednu takvu *pilicu* (kad se jedna uda druga doraste) dižu glave s posla, cvrkuću, kašljucaju i dozivaju se. Danilo, kasapin, vrisne pa zubima otkida cjepku od lučeva dovratnika na dućanu, a mušterije mu mezete džigericu, smiju se i plješću. I Murat Bektaš, kraj mangale, kost i koža, nepomičan i uzet, prati je samo očima:

— E, beli je k'o od srče, vidi se da je džandžisko.«

Eden najbolj plastičnih portretov je tip Karadoza v *Zakletem dvorišču*. V njem je ostro označen osnovni značaj tega lika, detajli pa so zelo natančno izbrani in v sintezi oblikujejo izredno živ lik:

»Rano pregojen, kosmat i tamne puti, on je rano i ostareo, bar naizgled. Ali je njegov izgled mogao da prevari čoveka. Sa svih svojih sto oka težine, on je, kad bi zatrebalo, bio živ i brz kao lasica, a njegovo teško in mlohavo telo razvijalo je u takvim trenucima bikovsku snagu. Iza pospanog i kao mrtvog lica i sklopljenih očiju krila se uvek budna pažnja i đavolski nemirna i dovrtljiva misao. Na tom licu tamnomaslinaste boje nije nikad niko video osmeh, ni onda kad bi se celo Karadozovo telo treslo od teškog unutarnjeg smeha. To lice je moglo da se steže i rasteže, menja i preobražava, od izraza krajnjeg gnjušanja i strašne pretnje do dubokog razumevanja i iskrenog saučesća. Igra očiju u tom licu bila je jedna od velikih Karadozovih veština. Levo oko bilo je redovno gotovo potpuno zatvoreno, ali se između sastavljenih trepavica osećao pažljiv i kao sečivo oštar pogled. A desno oko bilo je širom otvoreno, krupno. Ono je živelo samo za sebe i kretalo se kao neki reflektor; moglo je da izađe do neverovatne mere iz svoje duplje i da se isto tako brzo povuče u nju. Ono je napadalo, izazivalo, zbunjivalo žrtvu, prikivalo je u mestu i prodiralo u najskrovitije kutove njenih misli, nada i planova. Od toga je celo lice, nakazno i razroko, dobivalo čas strašan čas smešan izgled groteskne maske.«

Zelo so mu uspeli zlasti ženski liki: Ana Marija v *Travniški kroniki*, Mara Milosnica, Rifka, in ko so po Evropi trpele žrtve rasizma, ni ustvaril Andrić po naključju tako plastičen lik židinke Lotike v romanu *Na Drini most*, ali Salamona v *Travniški kroniki* v večni borbi za ohranitev življenja. S tem v zvezi bi lahko rekli: ko se postavi družbeno-politična slika okupacije k romanom, ki so bili v tem času napisani, dobivajo nekatera mesta, čeprav v zgodovinski obleki, močno sodobno resonanco (težave židov, teme o frančiškanih in njihova odvisnost od Rima v *Travniški kroniki*). Razen tega uspešno kontrastira situacije. Veseli ples v romanu *Na Drini most* pretrga iznenadna vest o sarajevskem atentatu. Zaradi raznolikosti kompozicijskih delov vnaša v romanih, zlasti v *Zakletem dvorišču*, esejistična razmišljanja (o dveh bratih tekmeocih).

Pomembna ustvarjalna komponenta v strukturi Andrićevih del je humor. Dobiva moč s tem, da ostro opazi in kontrastira človeške slabosti. Z ironičnim smehom razodeva nespretnost junaka Đerzeleza v odnosu do žensk. Roga se kakšni nerodnosti frančiškana, ki tepe grešnico, da bi jo kaznoval, in jo po

naključju prime za prsi ter v zadregi kot pred hudičem zbeži. Eden najboljših humorističnih tipov je orisan v noveli *Proba*. Tu od začetka do konca dominira humor kot osnovno razpoloženje. Vsak resen poskus župnika Grge, da bi discipliniral frančiškanskega veseljaka Serafima, se sprevrže v neuspeh in nato v komično resonanco. »Svi su imali osećanje da je naišao potop smeha i preplavio svet i da je sve u njemu poneseno tom poplavom i da sve živo gubi svoje oblike i funkcije i nestaje, pretvarajući se u smeh.«

Andrićeva moć je še v tem, da odlično pozna psihologijo množic in da jih zna duhovito označiti:

»U ovim sredinama sve je povezano, čvrsto uklopljeno jedno u drugo, sve se podržava i međusobno nadzire. Svaki pojedinac pazi na celinu i celina na svakog pojedinca. Kuća posmatra kuću, ulica nadzire ulicu, jer svaki odgovara za svakoga, i svi za sve i svaki je potpuno vezan sa sudbinom ne samo svojih srodnika i ukućana nego svojih komšija, istovernika i sugrađana. U tom je snaga i robovanje toga sveta. Život jedinke moguć je samo u tom sklopu i život celine pod takvim pogodbama. Ko iskoči iz toga reda i pođe za svojom glavom i svojim nagonima, taj je isto što i samoubica i propada pre ili posle nezadržljivo i neminovno.«

V *Travniški kroniki* je tudi odličan psiholog smrti, strahu in tesnobe:

»Tada su nastupila ona vremena u kojima svak nastoji da bude malen i nevidljiv, svak traži zaklona i skrovišta, tako da se tada u čaršiji govorilo da ‚i mišja rupa vredi hiljadu dukata‘. Strah je legao na Travnik kao magla i pritisnuo sve što diše i misli.

To je bio onaj veliki strah, nevidljiv i nemerljiv, ali svemoćan, koji s vremena na vreme nailazi na ljudske zajednice i povije ili pookkida sve glave. Tada mnogi ljudi, obnevideli i zaludeni zaborave da postoje razum i hrabrost i da sve u životu prolazi i da život ljudski, kao i svaka druga stvar, ima svoju vrednost, ali da ta vrednost nije neograničena. I tako prevareni trenutnom mađijom straha, plaćaju svoj gô život mnogo skuplje nego što on vredi, čine podla i niska dela, ponižavaju se i sramote, a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli neodoljivoj varci straha.«

Pri njem zažive tudi mrtve stvari. Eden najlepših primerov je most na Drini, ki tako odlično povezuje posamezne dele — pravzaprav novele — v eno kompozicijsko celoto in simbolično Vzhod z Zahodom. Tudi v drugih prozah zelo spretno vsklaja izbrane sestavine v zaokroženo umetniško delo.

Zlasti zna odlično poantirati konec dogajanja. S te strani so duhovit primer zadnji stavki *Zakletega dvorišča* ali *Ljubezni v kasabi*, ki z nepričakovanim zaokretom emocionalno presenečajo bralca:

»I tu je kraj. Nema više ničeg. Samo grob među nevidljivim fratarskim grobovima, izgubljen poput pahuljice u visokom snegu što se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka. Nema više ni priče ni pričanja. Kao da nema ni sveta zbog kog vredi gledati, hodati i disati. Nema Stambola ni Proklete avlije. Nema ni mladića iz Smirne koji je jednom umro još pre smrti, onda kad je pomislio da je, da bi mogao biti, nesrečni sultanov brat Ćem. Ni jadnog Haima. Ni crne Akre. Ni ljudskih zala, ni nade i otpora koji ih uvek prate. Ničeg nema. Samo sneg i prosta činjenica da se umire i odlazi pod zemlju.

Tako izgleda mladiću pored prozora, kog su za trenutak zanela sećanja na priču i osenila misao o smrti. Ali samo za trenutak. Najpre slabo pa onda življe, kao u sporom buđenju, do svesti mu sve jače dopiru glasovi iz susedne sobe, nejednak zvuk metalnih predmeta što tupo padaju na gomilu i tvrdi glas fra-Mije Josića, koji diktira popis alata, zaostalog iza pokojnog fra-Petra.

— Dalje! Piši: jedna testera od čelika, mala, nemačka. Jedna!«

Torej tragika človeške usode in takoj na to preokret pisatelja: vendar življenje gre svojo pot naprej!

Pri vsem tem je potrebno še posebej poudariti, da je Andrić eden tistih redkih pisateljev, pri katerem ne čutimo tujih vplivov. Verjetno so bili, toda pisatelj jih tako zabriše, da bralec ne vidi nobenega sledu. Tudi to je velika kvaliteta!

Andrić je mojster besede, in sicer bosenske štokavščine. Dogodke opisuje v jasnih, izklesanih stavkih. Spretno uporablja inverzijo stavkov in deviacijo besed, da bi dosegel pestrejši, slikovitejši ritem in diskretno razgibanost svoje proze. Žato je bil napačen prvi slovenski prevod romana *Na Drini ćuprija* pod naslovom *Most na Drini*, ker prevajalec ni upošteval Andrićeve deviacije, ki ima posebno stilistično opravičilo. Bolj adekvaten je v drugi izdaji: *Na Drini most*. Pogosto se izraža v kratkih stavkih, ki imajo pri njem funkcionalno nalogo, da v kar se da kratkem povedo hitrost ali težo dogajanja: »Sutra na noč opet: Ledenik pada sa ograde, raširene se ruke sklapaju. A treće noći upada njen brat, mrgodan i onizak mladić, u gaćama i košulji, razdrljen. Ledenik bježi. Rifka pada u cvijeće. Brat puca dvaput u tamu« (*Ljubezen v kasabi*).

Poglabljena vsebina zahteva in doseže pri njem kondenzacijo izraza. Njegov stavek je poln vsebine, ker hoče izraziti bistveno s čim manjšim številom besed. Včasih stopnjuje asociacije in klimaks poantira z duhovitim aforizmom: »Ali, prokletstvo i jeste u tome što razgovora i saveta ima uvek, osim onda kad nam je to najpotrebnije; i što o onome što nas istinski muči niko neće sa nama jasno i iskreno da govori« (*Travniška kronika*).

Nikakor ne forsira metaforičnosti in figurativnosti, kakor se to včasih opazi pri Krleži v esejih. Izraža doživetje z besedami v direktnem pomenu, toda včasih zabliski kakšna metafora in odločno oživi situacijo ali lik. Čeprav iztrgane iz konteksta, delujejo take figure zelo močno: »Još ljetos crnpurasta, ćupava, oko usta sa trgovima od petrovača jabuka, sad odjednom pobijelje, utanji se i prelomi u pasu, pa kad prolazi kroz čaršiju pomještaju se i dovikuju dućandžije s obje strane« (*Ljubezen v kasabi*).

Ali sugestiven prikaz plesa v romanu *Na Drini most*: »Moćna struja je prelazila iz letnje zemlje u razigrane noge i širila se kroz lanac vrelih ruku; na tom lancu treslo se kolo kao jedno jedinstveno biće, zagrejano istom krvlju, nošeno istim ritmom.«

Ali opis Davila v situaciji negotovosti: »Kao uvek u sličnim prilikama, kao nekad u slučaju mladog novskog kapetana, Davil je osećao oko sebe živ zid od lica i očiju, hladnih i nemih kao po prećutnom dogovoru, ili zagonetnih, praznih ili lažljivih.«

Ali: »Strah je poravnjavao veziru put« (*Travniška kronika*) in dalje: »I oni su jahali nekim kratkim, pogrebnim korakom, bez šuma i dozivanja.«

Nato zelo duhovito: »Posle toga razgovor je morao zapeti, jer kad dvoje ljudi razgovara, reći se jedna o drugu pale i razbuktavaju, a njihove reći su išle jedna mimo drugu i svaka za sebe« (*Travniška kronika*).

Z figurativnostjo rad in uspešno lirizira in oživlja pokrajino:

»Zbog strmog tla kuće su nadnesene jedna nad drugu. Kako se selo sužava pri krajevima, na dnu i na vrhu proseline, to izdaleka gledano liči na neku galiju koju je gigantski i davno nestali talas nekog potopa izbacio i nasukao na ovu visiju.

Iz sredine sela ide put koji se naglo obara i niz hridine i obronke vijuga i spušta ka Drini, ukleštenoj među stenama. Dva sata se tim putem slazi, a više od tri uspinje.

Uporedo sa putem ide, upravo krivuda i ponire, Crni Potok koji se na mahove baca sa stena strmoglavce, u slapovima tako visokim da se njegova oskudna voda pretvara u kišu i rosu pre nego što se ponovo dohvati zemlje« (*Olujaci*).

Tudi njegove primerjave so zelo plastične: »Jevreji uzavreli kao pčele« (*Ljubezen v kasabi*). Ali fina niansa v portretu: »Na uobičajenom mestu, bez ikakve vidljive promene, sedeo je vezir u punom svom ornatu, nagnut na jednu stranu kao prestareo spomenik« (*Travniška kronika*).

Osnova Andrićevega jezika je dinarska štokavščina, in če že govorimo o kakšnem zgledu, gre tu v manjši meri za Vuka Karadžića, zlasti kar se tiče jasnosti prikazovanja. Vendar je velika razlika v tem, da je Andričev jezik še bolj zgoščen, izrazit in zelo reljefen. Andrić ima prefinjen občutek za to, da se osebe označujejo s svojim individualnim jezikom. Tako na primer navadni bralec najbrž ne opazi, da je govor fra Petra ijekavski, pisateljev pa ekavski v *Zakletem dvorišču*. Vsak lik iz te zaporniške družbe govori z nekaterimi posebnostmi jezika, ki so izraz njegove mentalitete. Tako neki surov mornar s hripavim basom prikazuje v prešernih hiperbolah natakario Grkinjo: »Krupnijeg i čvršćeg ženska nisam video. Galija. Nosi grudi pred sobom kao dva jastuka.«

Iz vsega tega vidimo, da je Andrić že po tematiki — eksotika Bosne in občutki smrti — mikaven za svetovnega bralca in s tem aktualen. Globoko humanizira rahlo nakazane zgodovinske teme. V sodobnih se ne znajde najbolje, ker rabi distanco za prikazovanje. Po metodi je zelo uspešen psihološki realist s prefinjenim smislom za niansiranje in psihoanalizo ter zlasti odličien portretist. Ima smisel za humor. Njegov dialog ni posebne kvalitete, vendar je primeren psihologiji lika ter deluje naravno in solidno. Lirizira in oživlja pokrajino in interijere. Kompozicija mu je večinoma duhovita in invenciozna. Je pesnik izredne enostavnosti, ki je pravzaprav ustvaritev subtilne senzibilnosti. Z zelo natančnim okusom izbira zgoščene in plastične besede in z njimi oživlja ljudi in situacije. Je odličien stilist, ki se neopazno vtihotapi v bralčevo zavest in čustva, nato pa suvereno in trajno zavlada nad njimi.

Ko se te kvalitete z visokimi epiteti sintetizirajo v celoto, se vidi, da je *Andrić* ogromna ustvarjalna sila. Klasič že v sodobni književnosti! Zaradi vseh teh umetniških lastnosti, in še drugih, ki niso bile omenjene, je Andrić res zaslužil visoko svetovno priznanje. Z njim pa tudi jugoslovanska kultura!

Rudolf Kolarič

RAZISKOVANJE ZGODOVINE SLOVENSKEGA JEZIKA

(Iz predavanja na III. kongresu jugoslovanskih slavistov v Ljubljani)

Ljudje jezikoslovca večkrat sprašujejo, od kod ta in ta beseda, kako je nastala, zakaj se tako in tako rabi. Videti je torej, da jih zanimajo vprašanja jezika. Včasih se v kaki družbi celo nejezikoslovci sporečejo, da je kaka beseda